

WPROWADZENIE

„Zeszyty Pracy Socjalnej” ukazują się od 1994 roku, podejmując istotne tematy na obszarze teorii i praktyki związanej z wdrażaniem społecznych polityk, działań pomocowych i pracy socjalnej. Niniejszy tom dotyczy zagadnień, które w sposób wyrazisty i wielowymiarowy odzwierciedlają kluczowe wyzwania, problemy, możliwości wpisane w indywidualne doświadczenia ludzi oraz społeczną praktykę, mianowicie starości i starzenia się.

Starość jako faza ludzkiego życia, wartość, społeczna zmienna nie jest nowym tematem. Nasza publikacja stanowi jedną z wielu odpowiedzi na przybierające na sile w całej Europie, w tym także w Polsce, zainteresowanie problematyką starości i starzenia się społeczeństwa, co w dużej mierze wynika z demograficznych prognoz. Po pierwsze obserwuje się, że ludzkie życie znacznie się wydłużyło, co dotyczy zarówno kobiet, jak i mężczyzn, po drugie zauważa się towarzyszący temu jednoczesny spadek dzietności. Jeszcze kilkanaście lat temu na zagadnienie starzenia się polskiego społeczeństwa zwracali uwagę głównie eksperci reprezentujący takie dziedziny naukowe, jak demografia czy gerontologia. Jednym z istotnych wydarzeń, w trakcie którego podkreślano znaczenie i konsekwencje procesu starzenia się społeczeństwa polskiego dla różnych sfer życia, był I Kongres Demograficzny w 2002 roku. Postulaty ekspertów¹ – badawczo i praktycznie zajmujących się problematyką starzenia i starości – były zdecydowanie sprzeczne z tymi treściami, które dominowały w zmediatyzowanym obrazie rzeczywistości społecznej, najsilniej wpływającym na opinię społeczną. Film, reklama telewizyjna i prasowa, rozmaite artykuły i programy kreowały wizję idealnego świata – młodego, sprawnego, zamężnego, w którym starość i starzenie się były albo nieobecne, stanowiąc rodzaj treści wypartych, albo należało z nimi walczyć. Jednocześnie obserwuje się zmianę społecznej percepcji starości i wizerunku osób starszych, dokonującą się dzięki akcjom i kampaniom społecznym, do których na przykład można zaliczyć: działania Wielkiej Orkiestry Świątecznej Pomocy, wspierającej od 2013 roku – co zaznaczają jej organizatorzy – „godną opiekę medyczną seniorów”, cykl Gazety Wyborczej „Polska nie dla starych ludzi” czy pojawienie się reklam podkreślających piękno starszych kobiet².

W naszym tomie znaczenie wpływu kultury konsumpcyjnej, stygmatyzacji i stereotypizacji starości na konstruowanie społecznego obrazu ciała osób starszych opisuje Agata Dziuban. Przez pryzmat cielesności autorka ukazuje otwartą na dyskusję kwestię indywidualnej i społecznie definiowanej „utrąty”, jaką niesie ze sobą starość. Tym samym tekst stanowi swoiste kontinuum refleksji wypowiedzianych przez Krzysztofa Fryszackiego w artykule „*America the Wise*”: książka wizytowana raz jeszcze, których

¹ Referaty przygotowane na seminarium ukazały się w pracy zbiorowej *Aktualne problemy i szanse rozwoju*.

² Na przykład kampania Dove, coraz częściej pojawiające się zdjęcia modelek powyżej 50. i 60. roku życia w magazynach dla kobiet.

pozytywny wydzźwięk uczyniono tłem prowadzonych – przez wszystkich autorów w tej publikacji – rozważań o charakterze teoretycznym i aplikacyjnym. Poruszane w nim kwestie starzenia się ujmowanego jako „pozytywny czynnik powiązany z dojrzałością oraz mądrością” przełamują bowiem lokalną perspektywę i myślenie o starości w kategoriach braku. Starość to zatem możliwości, nowe szanse, potencjał, ale i straty, doświadczane zarówno subiektywnie (w sferze seksualności, szeroko pojmowanej społecznej atrakcyjności), jak i obiektywnie, na przykład w związku z zaprzestaniem pracy, co wiąże się z przejściem na emeryturę, czy też w obliczu śmierci bliskich, przyjaciół i w końcu własnej. Na delikatność i złożoność kwestii tanatologicznych w kontekście działań pomocowych zwraca uwagę w swoim tekście Maria Łuszczynska.

W doświadczeniu jednostkowym starość to naturalny i nieuchronny element ludzkiej egzystencji, związany ze zmianami fizycznymi organizmu, wychodzeniem z niektórych dotychczasowych ról społecznych – zwłaszcza związanych z życiem zawodowym – i z koniecznością wchodzenia w nowe. Forma i treść tych nowych ról jest konsekwencją kulturowych definicji starości i wpisana jest w procesy starzenia się, a dotyczy specyficznych zasobów konkretnego aktora, jego psychicznych i fizycznych możliwości wpływających na zmieniające się własne życie. Oblicza starości będą zatem bardzo różne, stanowiąc wypadkową nie tylko wcześniejszych etapów życia i świadomych przygotowań do wejścia w okres senioralny, ale i przypadkowych okoliczności, związanych z sytuacją rodzinną czy stanem zdrowia. Teksty zgromadzone w tym tomie ukazują tę wielość form starości i samego procesu starzenia się człowieka. Koncentrując się bowiem na działaniach aktywizujących, pomocowych i opiekuńczych, nie sposób było pominąć swoistej dynamiki tej fazy życia człowieka, jaką jest starość – zaczynając od jej niejednoznacznego początku, niespecyficznego przebiegu, a kończąc na nieuchronnej śmierci. Z tej niejednoznaczności wyłania się często dychotomiczne oblicze starego człowieka, z jednej strony biernego i wycofanego, z drugiej samoświadomego, dojrzałego, głębiej i mocniej doświadczającego świata, a przez swoją mądrość mogącego korzystnie wpływać na własne otoczenie i społeczeństwo. Wiedza i płynące z praktyki społecznej doświadczenie dobitnie pokazują, że potencjał człowieka zależy nie tylko od jego własnych zasobów kulturowych, edukacyjnych czy ekonomicznych, choć są one bez wątpienia bardzo ważne. Realizacja podmiotowości zależy też od właściwej dla danego społeczeństwa kultury starości, która, będąc swoistym faktem społecznym, zwrotnie determinuje sposób widzenia oraz oceniania starości własnej i cudzej w wymiarze zarówno cielesnym, psychicznym, jak i intelektualnym.

Pojawiający się w dyskursie potocznym i medialnym uproszczony opis „statystycznych ludzi starych”, którzy są „obciążeniem dla reszty obywateli”, spowodował, że kwestia starzenia się społeczeństwa zaczęła być postrzegana jako problem społeczny. I wciąż słabo słyszane są głosy badaczy, że jest to po prostu nowa okoliczność, która – jak każda inna sytuacja – ma pozytywne i negatywne strony, i jako taka jest wyzwaniem dla społeczeństwa, społeczności lokalnych i instytucji. To wyzwanie dla polityki społecznej i – co wciąż jest rzadko poruszane – impuls do rozwoju oraz doskonalenia teorii i praktyki pracy socjalnej, która naszym zdaniem powinna być mocniej akcen-

towana w bieżącej i tworzonej polityce senioralnej – co podkreślamy w tekście na temat „srebrnej pracy socjalnej”. Ale aby taka praca socjalna była skuteczna, potrzebna jest szczegółowa analiza demograficzna, odzwierciedlająca różnicowanie seniorów pod względem ich zasobów indywidualnych, wieku czy stanu zdrowia – na te kwestie w kontekście wyzwań, jakie stoją przed współczesną praktyką pracy socjalnej, zwraca uwagę Krystyna Kluzowa.

Aktualność i problematyczność tematów związanych z procesami starzenia się i doświadczania starości wzmocniły ich rangę społeczną i zrodziły wyzwania, wobec których widać próby odpowiedzi: zarówno przez budowanie założeń, strategii i narzędzi z zakresu polityki społecznej, jak i przez rozmaite lokalne działania organizacji pozarządowych czy instytucji gminnych³. Odpowiedzią na rosnące potrzeby są zarówno coraz bardziej bogate i zróżnicowane oferty usług, jak i działania samoorganizacyjne podejmowane na rzecz konsolidacji środowiska podejmującego określone działania z myślą o sprawach seniorów. Znaczącym przykładem takiej inicjatywy jest działalność Ogólnopolskiej Federacji Stowarzyszeń Uniwersytetów Trzeciego Wieku, która scala środowisko UTW w kraju oraz polskich UTW działających za granicą, oferując między innymi wsparcie organizacyjne, prawne, logistyczne i finansowe, oraz reprezentuje UTW na forum ogólnopaństwowym i międzynarodowym wobec sektora publicznego i innych środowisk. Federacja współpracuje z resortami i jednostkami centralnymi w tworzeniu przestrzeni publicznej przyjaznej osobom starszym, a w szczególności na rzecz rozwoju edukacji, aktywizacji i integracji seniorów. W regionach podejmowana jest natomiast współpraca z urzędami wojewódzkimi i urzędami marszałkowskimi oraz Regionalnymi Ośrodkami Pomocy Społecznej, a także z uczelniami wyższymi i środowiskiem akademickim. Przykładami inicjatywy podejmowanych we współpracy z organizacjami pozarządowymi działającymi na rzecz osób starszych i polityki senioralnej są Towarzystwo Inicjatyw Twórczych „ę”, WRZOS – Wspólnota Robocza Związków Organizacji Socjalnych, Związek Biur Porad Obywatelskich, Stowarzyszenie MANKO wydające „Głos Seniora”, Europejski Instytut Rozwoju Obywatelskiego, Fundacja Instytut Łukasiewicza, Instytut Studiów Wschodnich, Fundacja dla Uniwersytetu Jagiellońskiego i wiele innych. Publikowany jest także bezpłatny Biuletyn Uniwersytetu Trzeciego Wieku, dystrybuowany do wszystkich UTW w kraju i polskich UTW za granicą⁴.

Poszukując nowych rozwiązań, należy widzieć je nie tylko globalnie, ale i lokalnie, osadzając je w konkretnych miejscach, w których ludzie żyją – ponieważ to w określonej gminie, dzielnicy czy na danym osiedlu toczy się życie codzienne, a jakość tego życia w dużym stopniu zależy od stanu infrastruktury społecznej, kondycji przestrzeni publicznej, instytucji oferujących wsparcie czy możliwość rozwijania swoich pasji.

³ Na wielość inicjatyw oraz możliwych działań instytucji publicznych i pozarządowych wskazują autorzy i autorki artykułów opublikowanych w niniejszym tomie.

⁴ Informacja na temat działalności Ogólnopolskiej Federacji Stowarzyszeń Uniwersytetów Trzeciego Wieku została opracowana i przekazana redakcji przez Wiesławę Borczyk. Polecane strony internetowe: www.federacjautw.pl/alutw/images/stories/zutw.pdf; www.federacjautw.pl/alutw/images/stories/tutw.pdf; www.federacjautw.pl/putw/images/glowna/standardy.pdf; www.federacjautw.pl.

O wadze tych czynników piszą – z różnej perspektywy – Małgorzata Spasiewicz-Bulas i Anna Pawlina. Przykładami lokalnych rozwiązań w kontekście ponadlokalnej polityki senioralnej są działania opisane w tym tomie „Zeszytów” przez ekspertów-praktyków: Marię Jedlińską, Ewę Piłat, Annę Pawlinę, Agnieszkę Homan, Bernadettę Łachetę, Katarzynę Białożyty i Dominika Chechelskiego, na co dzień animujących i organizujących aktywności, w które na różne sposoby zaangażowane są osoby starsze jako ich „współkreatorzy” lub odbiorcy. Autorzy i autorki tych tekstów – zawodowo związani z organizacjami społecznymi, których tożsamość oparta jest na pracy z osobami starszymi i na ich rzecz – podkreślają, że nie tylko działania aktywizujące i edukacyjne, ale także opiekuńcze skutecznie mogą podnosić jakość życia i usprawniać społeczne funkcjonowanie osób starszych – a zorientowanie się na ten cel to kluczowe wyzwanie dla systemu działań pomocowych. O potencjale i doświadczeniu tych organizacji – jak na przykład Caritas czy UTW – w tym tomie napisali ci, którzy rzeczywistość znają z codziennej pracy w tych instytucjach.

Skuteczność rozwiązań pomocowych zależy też od otwartości na nowe sposoby działania, które mogą się wydawać nieoczywiste jako element pracy socjalnej. Taką propozycją jest alpakoterapia, w Polsce dopiero wprowadzana jako metoda pracy z osobami starszymi i niepełnosprawnymi, a o jej możliwościach piszą Katarzyna Ornacka, Katarzyna Żuraw i Lucjan Miś. Najciekawsze jednak rozwiązania i najszerzej zakrojona oferta działań edukacyjnych, aktywizujących, pomocowych czy też opiekuńczych wymagają skutecznej promocji, dotarcia z nią do szerokiego grona odbiorców. Jednym ze sposobów prowadzenia kampanii informacyjnej jest wykorzystanie stron internetowych instytucji zarówno edukacyjnych, kulturalnych, jak i pomocowych – zakres oraz skuteczność tych działań omawiają Lucjan Miś, Marek Szepski i Katarzyna Ornacka na przykładzie stron internetowych Regionalnych Ośrodków Polityki Społecznej w Małopolsce.

Jak pokazuje przypadek Polski, wystarczy kilka lat, aby zagadnienie starości – wcześniej mało popularne, wręcz marginalne w potocznym i naukowym dyskursie – stało się tematem ważnych inicjatyw, projektów politycznych na poziomie lokalnym i ponadlokalnym, kampanii społecznych. Bez wątplenia prognozy demograficzne były czynnikiem uwrażliwiającym na ten temat, ale oprócz tego na zmianę perspektywy postrzegania starości wpłynęły też czynniki mniej wymierne, trudno definiowalne, a wbudowane w system aksjonormatywny społeczeństw XXI wieku. To między innymi idee równości, podmiotowości, docenienie wartości niematerialnych. Starość to nieuchronna zmiana – wyglądu, potrzeb, pełnionych ról społecznych. Starość to nie tylko poczucie przybliżającego się końca życia, ale także możliwości i szansa. W obliczu zmian demograficznych, jak również sposobów myślenia o starości współczesna pomoc społeczna oraz praca socjalna rozumiana jako aktywność zawodowa i forma usługi wymagają refleksji i dostrzegania mieszkańca seniora, uczestnika życia społecznego, klienta, usług- i pomocobiorcy.

*Marcjanna Nózka
Marta Smagacz-Poziemska*